

Streszczenie

Robert Piotrowski

„Diabeł tkwi w szczegółach”. Znaki świata nadprzyrodzonego w życiu codziennym wsi polskiej XIX i początku XX wieku w świetle przekazów folklorystycznych i etnograficznych

Przedmiotem rozprawy doktorskiej jest próba rekonstrukcji obrazu świata nadprzyrodzonego (zaświatów) w życiu codziennym wsi polskiej XIX i połowy XX wieku w świetle przekazów folklorystycznych i etnograficznych.

Wybrane motywy folklorystyczne posłużą do stworzenia zespołu pojęć obrazujących stosunek człowieka do zaświatów w kulturze ludowej. Dzięki zawartym w tych motywach informacjom dotyczącym waloryzacji chorób fizycznych, psychicznych, jak również zjawisk o dużej dynamice, chociażby wiatr czy taniec, a także różnych form skalania – zarówno fizycznego, jak i symbolicznego – możliwa będzie rekonstrukcja szerszego wyobrażeń odnoszących się do obrazu wierzeń dotyczących relacji pomiędzy człowiekiem a światem nadprzyrodzonym. Biorąc pod uwagę również powtarzające się w wielu narracjach motywy odnoszące się do specyficznych grup postaci o konotacjach demonicznych lub istot niejednoznacznym statusie, można założyć, iż składają się one na zbiór obrazów nierzeczywistości funkcjonujących w obrębie kultury ludowej. Jest to o tyle ciekawy zespół zjawisk, iż warto podjąć próbę ich systematyzacji. Być może w wypadku niektórych z nich przejawia się głęboko zakorzeniony strach przed specyficznymi formami ekspresji (zarówno na poziomie przyrodniczym, społecznym, jak i jednostkowym) – genetycznie wpisany w psychikę człowieka, funkcjonującego w obrębie danej kultury.

Odtworzenie obrazów nierzeczywistości funkcjonujących w kulturze ludowej pozwoli uchwycić prymarne formy wyobrażeń o świecie nadprzyrodzonym. Natomiast odmienne potraktowanie problematyki relacji pomiędzy światem człowieka a zaświatami w kulturze XIX-wiecznej wsi i położenie akcentu na pomijane dotychczas motywy oraz uznanie ich za znaczące może być uzupełnieniem dla obecnego stanu badań na temat wierzeń o zaświatach funkcjonujących w polskiej kulturze ludowej.

W pierwszym rozdziale zdefiniowana zostanie terminologia używana w pracy oraz idea interpretacji kultury ludowej przez pryzmat narracji folklorystycznych z motywami

odnoszącymi się do wierzeń ludowych o zaświatach i postaciach o konotacjach nadprzyrodzonych.

Drugi rozdział poświęcony zostanie wierzeniom o „przenikaniu” nierzeczywistości do przestrzeni życia społecznego w formie niesprawności – zarówno fizycznej, jak i psychicznej oraz powiązaniu niedoskonałości ze światem nadprzyrodzonym. Choroba jako odstępstwo od normy, znamiona, jako emblematy nierzeczywistości, a wreszcie integralność wyobrażeń o osobach chorych z wyobrażeniami o zaświatach.

Trzeci rozdział odnosi się do często występującego w narracjach folklorystycznych łączenia zjawisk charakteryzujących się dużą dynamiką, takich jak wichry, tańce ze światem nadprzyrodzonym. W tym rozdziale podjęta zostanie próba interpretacji motywów, w których występuje korelacja pomiędzy zaświatami a zjawiskami o dużym ładunku dynamiki.

Kolejny rozdział dotyczy związku zależności pomiędzy wyobrażeniami o ciasnocie, zamknięciu, zmianie objętości występującymi w kontekście narracji folklorystycznych a wierzeniami o zaświatach. Analizie poddane zostaną motywy zamknięcia, uwięzienia postaci o konotacjach demonicznych, a także ich „przejścia” z jednego świata do drugiego.

Ostatni rozdział poświęcony będzie motywowi nieczystości, który często występuje w kontekście wierzeń o postaciach z demonicznymi konotacjami. Z jednej strony pojawiają się motywy odnoszące się do nieczystości symbolicznej, z drugiej jednak nieczystość nabiera konkretnego wymiaru, a kontakt chociażby z diabłem kończy się fizyczną bliskością tabuizowanej nieczystości.

Motywy powtarzające się w kontekście zróżnicowanych gatunkowo narracji mogą posłużyć do stworzenia zespołu pojęć obrazujących stosunek człowieka do zaświatów. Niejednokrotnie motywy te na pierwszy rzut oka sprawiają wrażenie obrazów mało demonicznych i niezbyt groźnych dla człowieka, jednak dostrzegalna jest w nich ukryta głębia groteskowej i przerażającej swą odmiennością nie-rzeczywistości. Krok po kroku tropy prowadzą ku fragmentarycznemu obrazowi zaświatów niebezpiecznych i niejednoznacznych. Być może w przekazach folklorystycznych zachowane zostały pierwiastki pierwotnego ambiwalentnego sacrum. Częstotliwość występowania analogicznych motywów (motywów tożsamyh) odnoszących się do ekspresji postaci o niejednoznacznym statusie, reprezentujących świat nadprzyrodzony, może wskazywać na istnienie zbioru elementów odzwierciedlających nieuświadomione, replikowane w obrębie kultury ludowej wyobrażenia o niebezpiecznych relacjach pomiędzy światem człowieka a zaświatami. Przekroczenie podziału gatunkowego i skupienie się na warstwie akceptowalnych, czy wręcz pożądanych wśród twórców (przekazicieli) i odbiorców treści motywów wykorzystanych w kontekście

opisu relacji z zaświatami, umożliwia dostrzeżenie prawidłowości ich doboru, sprawiającej wrażenie „determinizmu stylistycznego”, będącego wynikiem nieświadomych oczekiwań słuchaczy. Narracje te wpisują się w kontekst „schematów wyobrazeniowych” odnoszących się do negatywnie ocenianych w danej społeczności zjawisk – społecznych, przyrodniczych i symbolicznych. Proces ten można uznać za kulturowe ukontekstowanie motywów skorelowanych z systemem norm obowiązujących w społeczności wiejskiej, tworzącej ramy odniesienia dla prowadzonych interpretacji. W wypadku niektórych motywów można założyć, iż obrazują one głęboko zakorzeniony strach przed specyficznymi formami ekspresji w obrębie danej kultury. W innych zaś dochodzi do uzewnętrznienia lęków przed szeroko pojętą odmiennością i skalaniem przybierającym formę fizycznej dosłowności, jak i symbolicznej niejednoznaczności. Do analizowanych w pracy zespołów motywów zaliczone zostały:

- a. odnoszące się do chorób fizycznych i psychicznych, deformacji somatycznych, odmienności psychofizycznej, hybrydowości postaci, nieładu społecznego (**kategoria dysharmonii**);
- b. dotyczące piętna fizycznego – napiętnowania, zanieczyszczenia – dosłownego i symbolicznego, znamion o demonicznych konotacjach, zbrukania (**kategoria skalania**);
- c. odzwierciedlające dynamizm form ekspresji zaświatów/postaci o demonicznych konotacjach, jak również specyficzną poetykę „kontaktu” z zaświatami (**kategoria nagłości**);
- d. odnoszące się do zamknięcia, ograniczenia przestrzennego, pustki (**kategoria implozyjności**).

Całość tych zespołów można określić mianem „ekspresji negatywnej” – ekspresji naznaczonej piętnem niebezpiecznej niejednoznaczności. Zjawiska o specyficznym poetyce ujęte w formie powtarzających się motywów stanowią zbiór odmiennych w warstwie narracyjnej, a jednak tożsamyh elementów odnoszących się do wartościowania zjawisk łączonych z ekspresjami świata nadprzyrodzonego. Mogą one służyć do deskrypcji nieświadomego definiowania zaświatów w kulturze ludowej.

 13.07.2023